

Risicofactoren en beschermende factoren voor kindermishandeling

Karen van Rooijen
Tijne Berg

November 2010

Nederlands Jeugdinstituut
Infolijn t (030) 230 65 64
e infojeugd@nji.nl
i www.nji.nl

Of in een gezin een gevaar bestaat op kindermishandeling is niet zomaar te zeggen. Als het zover komt, blijkt de oorzaak altijd te liggen in een combinatie van verschillende factoren die aan kindermishandeling bijdragen: zogenaamde risicofactoren en beschermende factoren. Bovendien zijn er specifieke risicofactoren te onderscheiden die kunnen leiden tot seksueel misbruik. We gaan hierna eerst in op de risicofactoren en beschermende factoren voor fysieke en emotionele mishandeling en verwaarlozing. Vervolgens komen die voor seksueel misbruik aan bod.

Risicofactoren voor fysieke en emotionele mishandeling en verwaarlozing

Het risico op mishandeling en verwaarlozing blijkt groter te zijn wanneer ouders problemen met zichzelf hebben of niet goed kunnen omgaan met (de problemen van) het kind, of wanneer het gezin onder moeilijke omstandigheden leeft.

Problemen en persoonlijkheid van de ouder

Ouders die hun kind mishandelen of verwaarlozen onderscheiden zich op drie punten van andere ouders: hun persoonlijk functioneren, hun opvattingen over kind en opvoeding en hun eigen ontwikkelingsgeschiedenis (Berger, 2004).

Persoonlijke problemen

Ouders die hun kind mishandelen of verwaarlozen hebben relatief vaak last van psychische of psychiatrische problemen, zoals depressie, emotionele instabiliteit en een gebrek aan zelfwaardering (Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009; Bouwmeester-Landweer, 2006). Psychische problemen of een chronische ziekte kunnen ouders beperken in hun mogelijkheden om voldoende ouderlijke zorg te geven (Kooijman & Wolzak, 2004). Zo kan depressiviteit samengaan met een vijandige, afwijzende houding tegenover het kind en met verminderde responsiviteit en betrokkenheid. Bouwmeester-Landweer (2006) heeft in haar proefschrift een review naar risicofactoren voor kindermishandeling uitgevoerd. Zij heeft vervolgens in Nederland de prevalentie van risicofactoren onderzocht. De meeste risicofactoren blijken in Nederland weinig voor te komen onder de algemene bevolking. Uit haar onderzoek blijkt dat depressie van de moeder één van de meest voorkomende risicofactoren is voor kindermishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006; Bouwmeester-Landweer, 2006 in: Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Stith et al. (2009) laten verder zien dat er een sterk verband is tussen het zelfvertrouwen van de ouder en verwaarlozing. Ook verslaving aan alcohol of drugs komt vaak voor als risicofactor: naar schatting 30 tot 90 procent van de verwaarlozende en 50 procent van de fysiek mishandelende

ouders heeft verslavingsproblemen (Chaffin, Kelleher & Hollenberg, 1996; Gaudin, 1995; in: Berger et al., 2004; Gilbert et al., 2009; Ronan et al., 2009). Daarnaast blijken mishandelende ouders vaker problemen te hebben met het reguleren en uitdrukken van hun emoties. Zij zijn bijvoorbeeld sneller prikkelbaar of vijandig (Berger et al., 2004). Er is ook een sterk verband tussen de neiging tot woede en agressie aan de ene kant en mishandeling aan de andere kant (zie ook Bouwmeester-Landweer, 2006; Stith et al., 2009). Ook positieve opvattingen over antisociaal gedrag vormen een risicofactor voor kindermishandeling (Ronan et al., 2009). Daarnaast is er een gemiddeld tot sterk verband tussen geloof in fysieke straf en mishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006). Verder is er een sterk verband tussen het stressniveau van de ouder en verwaarlozing, en tussen het ervaren van het kind als probleem en verwaarlozing door de ouder (Stith et al.; 2009).

Nare jeugdervaringen

Ouders die zelf als kind mishandeld zijn of andere negatieve ervaringen in de gezinsomstandigheden hebben meegemaakt, lopen een groter risico om hun eigen kind te mishandelen (Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009). Zo is het ervaren van verschillende soorten mishandeling door één of beide ouders met name een risicofactor voor fysieke mishandeling. Ook is het ervaren van verbale agressie van de ouders of partnergeweld een risicofactor voor toekomstige kindermishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006). Geschat wordt dat ongeveer een derde van deze ouders later zelf hun kind mishandelt (Berger et al., 2004). Ook in Nederland is de aanwezigheid van een moeder die in haar jeugd getuige was van geweld of die zelf te maken had met seksueel misbruik één van de meest voorkomende risicofactoren voor kindermishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006; Bouwmeester-Landweer, 2006 in Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Belsky (1984; in: Berger, 2004) stelt dat het verband tussen nare jeugdervaringen en kindermishandeling waarschijnlijk beïnvloed wordt door de persoonlijkheid en het psychisch welbevinden van de ouder. Nare jeugdervaringen kunnen bijvoorbeeld leiden tot depressiviteit en een lage zelfwaardering, wat weer een negatieve invloed kan hebben op de relatie tussen ouder en kind. Tot slot is het percipiëren van de eigen ouders als afwezig en de relatie met hen als liefdeloos een risicofactor voor emotionele mishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006).

Gebrek aan pedagogisch besef

Pedagogisch besef staat voor het geheel van verwachtingen, beleving, sensitiviteit en empathie van ouders tegenover hun kind (Baartman, 1996, in: Berger, 2004). Mishandelende ouders zijn, meer dan andere ouders, geneigd om het gedrag en karakter van hun kind negatief te interpreteren. Ongewenst gedrag van hun kind vatten ze dan eerder op als opzettelijk. Daarnaast kunnen de verwachtingen die ze van hun kind hebben onrealistisch hoog zijn door een gebrek aan kennis van de normale ontwikkeling van kinderen. Ook hebben mishandelende ouders vaak meer moeite zich in te leven in hun kind en actief in te spelen op de emotionele behoeften van hun kind. Dat kan leiden tot gebrekkige aandacht en betrokkenheid, maar ook tot overmatige bescherming en bemoeienis. Beide houdingen kunnen de ontwikkeling van het kind belemmeren. Zowel mishandelende als verwaarlozende ouders hebben vaak te weinig technieken voor positieve disciplineren zoals het benoemen van gewenst gedrag, prijzen en belonen en uitleg geven aan het kind (Berger et al., 2004).

Uit een meta-analyse van Wilson et al. (2008) van onderzoeken waarin ouders geobserveerd werden tijdens interacties met hun kinderen, blijkt ook dat ouders die hun kinderen fysiek mishandelen of verwaarlozen meer zogenaamd 'aversief' gedrag laten zien dan ouders zonder geschiedenis van

mishandeling of verwaarlozing. Bij aversief gedrag gaat het om acties van de ouder die negatieve emoties uitdrukken en dus waarschijnlijk door het kind als onprettig worden ervaren, zoals afkeuring, vernedering en bedreiging. Daarentegen lieten niet mishandelende ouders meer positiviteit en meer betrokkenheid zien dan mishandelende ouders (Wilson et al., 2008). Kort gezegd: slechte opvoedvaardigheden zijn een risicofactor voor kindermishandeling (Ronan et al., 2009).

Kenmerken die het kind extra kwetsbaar maken

Kinderen blijken meer risico te lopen om mishandeld of verwaarloosd te worden als zij de pech hebben dat ze bepaalde problemen hebben of op een kwetsbare leeftijd zijn.

Aangeboren en fysieke kenmerken

Sommige kinderen zijn moeilijker op te voeden dan andere. Dat geldt voor kinderen die extra zorg, aandacht en geduld van ouders vragen, bijvoorbeeld:

- Kinderen die te vroeg geboren zijn. Bij deze kinderen bestaat het risico dat, onder meer door verblijf in de couveuse, de hechting tussen moeder en kind een valse start maakt, waardoor de moeder moeite kan hebben het kind te accepteren en te weinig liefde voor het kind voelt;
- Kinderen met een lichamelijke of verstandelijke handicap;
- Kinderen met een moeilijk temperament zoals huilbaby's;
- Kinderen die vaak ziek zijn.

Het opvoeden van deze kinderen geeft ouders waarschijnlijk meer stress en gevoelens van incompetentie. Ook is het mogelijk dat ouders teleurgesteld zijn omdat hun kind niet voldoet aan hun verwachtingen. Daarnaast lopen kinderen die niet gewenst zijn een groter risico op mishandeling (Berger et al., 2004). Volgens Gilbert et al. (2009) is soms echter onduidelijk of de handicap de oorzaak of het gevolg is van mishandeling.

In Nederland is pré-/dismaturiteit van het kind - vroeggeboorte en laag geboortegewicht - één van de meest gevonden risicofactoren voor kindermishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006; Bouwmeester-Landweer, 2006 in Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Leeftijd

Jonge kinderen zijn fysiek en emotioneel erg afhankelijk van hun opvoeders en daarmee extra kwetsbaar voor mishandeling en verwaarlozing (Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009).

Gedrags- en ontwikkelingsproblemen

Kinderen met problematisch gedrag doen een groot beroep op de opvoedingskwaliteiten en inspanningen van ouders en vormen een bron van stress. Het gaat daarbij zowel om externaliserende gedragsproblemen, zoals agressie, als internaliserende problemen, zoals eetproblemen (Berger et al., 2004).

Leefomstandigheden

In de omgeving waarin een kind opgroeit, kunnen verschillende factoren het risico van kindermishandeling vergroten.

Gezinsklimaat

De leden van gezinnen waarin kindermishandeling voorkomt, blijken vaak over de hele linie op een negatieve manier op elkaar te reageren. Met name bij fysieke kindermishandeling is geweld kenmerkend voor de manier waarop gezinsleden met elkaar omgaan. In ongeveer de helft van de mishandelende gezinnen is ook sprake van conflicten en geweld in de partnerrelatie (Baeten & Geurts, 2002, in: Berger et al., 2004). Partnerrelaties in mishandelende en verwaarlozende gezinnen zijn bovendien vaak instabiel of wisselen sterk. Daardoor ontbreekt een dagelijkse structuur en routine en is het huishouden vaak chaotisch en ongeregeld. Vooral in verwaarlozende gezinnen komen extreme ongeregeldheid en continue crisis voor. Ernstige problemen in de relatie van de ouders kunnen eveneens leiden tot spanningen waar kinderen onder lijden (Kooijman & Wolzak, 2004). Daarnaast is er een sterk verband tussen conflicten in het gezin en gezinscohesie aan de ene kant en fysieke kindermishandeling aan de andere kant (Stith et al., 2009). Ook een zogenaamd dwingend patroon van gezinsinteractie is een risicofactor voor kindermishandeling (Ronan et al., 2009).

Gezinssamenstelling

De meningen verschillen over de relatie tussen de leeftijd van de ouders en kindermishandeling. Aan de ene kant wordt een jonge leeftijd van de moeder bij de geboorte van het kind in verband gebracht met mishandeling (Belsky & Vondra, 1989, in: Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009). Aan de andere kant stelt Bouwmeester-Landmeester (2006) dat de bevindingen over het verband tussen de leeftijd van de ouders en het risico op kindermishandeling niet consistent zijn.

Alleenstaand ouderschap en gezinsgrootte lijken samen te hangen met kindermishandeling, maar hoe precies is niet duidelijk (Berger et al., 2004). Het is aannemelijk dat alleenstaand ouderschap en het hebben van een groot gezin voor de ouder een bron van stress vormen en daardoor het functioneren als opvoeder beïnvloeden (Berger et al., 2004). Ongewenst ouderschap vergroot verder het risico op kindermishandeling (Bouwmeester-Landweeer, 2006). Nederlands onderzoek wijst uit dat niet alleen alleenstaand ouderschap het risico op kindermishandeling vergroot, maar dat kindermishandeling ook vaker voorkomt in grotere gezinnen en in stiefgezinnen (Euser, 2009; Van IJzendoorn e.a., 2007, in Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Sociaal-economische omstandigheden

Gezinnen waarin mishandeling plaatsvindt, wonen relatief vaak in buurten die gekenmerkt worden door sociale desorganisatie, criminaliteit, drugsproblematiek, armoede en achterstand (Kooijman & Wolzak, 2004; Coulton et al., 2007). Daarnaast is er een aantal structurele buurtfactoren dat verband houdt met verhoogde kindermishandelingscijfers, zoals zogenaamde *residential instability*, leegstaande woningen en overbevolking (Coulton et al., 2007).

Problemen als werkloosheid, armoede en slechte huisvesting veroorzaken stress en kunnen het ontstaan en voortbestaan van kindermishandeling bevorderen (Berry, Dawson, Charlson, 2002; Gaudin, 1995, in: Berger et al., 2004). Armoede lijkt een grotere rol te spelen bij verwaarlozing dan bij fysieke mishandeling (Berry, Dawson, Charlson, 2002; Gaudin, 1995, in: Berger et al., 2004). Ook Gilbert et al. (2009) constateren dat het inkomen en opleidingsniveau van de ouders risicofactoren zijn voor kindermishandeling, maar dat het belang van deze factoren verschilt per soort mishandeling. Wel is er een sterk verband tussen een combinatie van werkloosheid, laag inkomen en financiële zorgen aan de ene kant en mishandeling aan de andere kant (Bouwmeester-

Landweer, 2006). Dit wordt bevestigd in Nederlands onderzoek. Op basis van een analyse van gegevens uit de Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2005) concludeert Euser (2009) dat het risico op kindermishandeling bijna zeven keer groter is in gezinnen met zeer laag opgeleide ouders en dat werkloosheid van de beide ouders het risico hierop ruim vijf keer vergroot.

Uit een analyse van dezelfde gegevens door Van IJzendoorn et al. (2007) blijkt kindermishandeling inderdaad vaker voor te komen in gezinnen met werkloze ouders en in gezinnen uit de laagste milieus (Van IJzendoorn e.a., 2007, in Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Over het risico op kindermishandeling in allochtone gezinnen lopen de meningen uiteen. Van IJzendoorn et al. (2007, in Klein Velderman & Pannebakker, 2008) concluderen dat kindermishandeling vaker voorkomt in allochtone gezinnen. Euser (2009) stelt daarentegen dat het verhoogd risico op kindermishandeling in allochtone gezinnen grotendeels wegvalt als rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau van de ouders. Dit geldt echter niet voor vluchtelinggezinnen (Euser, 2009). Ook als rekening wordt gehouden met opleidingsniveau, komt kindermishandeling in vluchtelinggezinnen nog 2,6 keer zo vaak voor als in autochtone gezinnen. Traumatisering kan hiervoor een mogelijke verklaring zijn (Euser, 2009).

Sociaal-culturele context

De sociaal-culturele context waarin ouders opvoeden kan van invloed zijn op mishandeling. Als een samenleving geweld meer tolereert, dan neemt bijvoorbeeld fysieke mishandeling toe.

Maatschappelijke groeperingen kunnen op basis van hun etnisch-culturele, religieuze of sociale achtergrond onderling verschillen in hun opvattingen over wat acceptabel opvoedingsgedrag is (Berger et al., 2004).

Een ander belangrijk kenmerk van mishandelende en verwaarlozende gezinnen is het ontbreken van praktische en emotionele steun uit het sociaal netwerk (Berger et al., 2004). Sociaal isolement blijkt verband te houden met mishandeling (Ronan et al., 2009; Bouwmeester-Landweer, 2006). Sociaal isolement van moeders was volgens eerder genoemd onderzoek van Bouwmeester-Landweer (2006) in Nederland ook een van de meest gevonden risicofactoren voor kindermishandeling (Bouwmeester-Landweer, 2006; Bouwmeester-Landweer, 2006 in Klein Velderman & Pannebakker, 2008).

Ouders die hun kind fysiek mishandelen hebben soms wel een sociaal netwerk, maar hun contacten daarmee zijn vaak zo conflictueus dat ze die niet als ondersteunend ervaren (Berger et al., 2004).

Beschermende factoren voor fysieke en emotionele mishandeling en verwaarlozing

Eén van de beschermende factoren is een melding van mishandeling waar de ouders niet negatief op reageren en die leidt tot een effectieve beëindiging van de mishandeling (Bulik et al., 2001 in Ronan et al., 2009). Daarnaast kan een aantal factoren het kind beschermen tegen de risico's op kindermishandeling die bij het kind, bij de opvoeder en in de omgeving spelen.

Bij de opvoeder

Beschermende factoren bij de opvoeder die kindermishandeling kunnen voorkomen, zijn:

- Het hebben van een harmonieuze relatie met een ondersteunende partner;

- Zich bewust zijn van de eigen jeugdervaringen en de invloed daarvan op het eigen handelen als opvoeder;
- Praktische en emotionele steun vanuit het sociale netwerk (Berger et al., 2004);
- Warmte en affectie van de ouder (Ronan et al., 2009);

Bij het kind

Factoren bij het kind die het kunnen beschermen tegen de gevolgen van kindermishandeling zijn:

- Zelfwaardering en zelfvertrouwen; (Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009);
- Bovengemiddelde intelligentie (Berger et al., 2004);
- Goede interpersoonlijke vaardigheden (sociale competentie) (Berger et al., 2004);
- Ego-veerkracht (Berger et al., 2004);
- Makkelijk temperament (Ronan et al., 2009);
- Interne locus of control (Ronan et al., 2009). Een interne locus of control duidt op het besef dat je zelf ook kunt bijdragen aan het voorkómen en oplossen van problemen.

In de omgeving

- Steun van gezin en leeftijdsgenoten (Ronan et al., 2009);
- Positieve banden met leeftijdsgenoten (Ronan et al., 2009);
- Positieve interpersoonlijke relaties (Ronan et al., 2009);
- De band met de ouders (Ronan et al., 2009).

Risicofactoren voor seksueel misbruik

Naar specifieke risicofactoren voor seksueel misbruik is nog weinig onderzoek gedaan.

Waarschijnlijk spelen er meer factoren een rol dan de factoren die nu zijn te onderscheiden (Berger et al., 2004).

Het gezin

Seksueel misbruik binnen het gezin kan een uiting zijn van verstoorde gezinsverhoudingen. Daarin spelen communicatieproblemen, een tekort aan emotionele betrokkenheid en flexibiliteit, en sociale isolatie vaak een rol. Ook kan er sprake zijn van geweld tussen de partners. Zowel bij misbruik binnen het gezin als bij misbruik buiten het gezin blijken de betreffende gezinnen minder samenhang te vertonen, slechter georganiseerd te zijn en slechter te functioneren. Seksueel misbruik komt echter ook voor in gezinnen die goed lijken te functioneren. Sociaal-economische status lijkt geen rol te spelen bij het voorkomen van seksueel misbruik. Wel lijkt het erop dat plegers makkelijk interne remmingen loslaten wanneer de samenleving tolerant staat tegenover seksuele belangstelling voor kinderen, kinderpornografie en afwijkend gedrag bij dronkenschap. Dat geldt ook wanneer de samenleving een ideologie van voorrechten voor vaders accepteert en wanneer misbruik niet streng wordt gestraft (Hartman & Burgess, 1989, in: Berger et al., 2004).

Het kind

Jonge kinderen en kinderen met een handicap, chronische ziekte of ontwikkelingsachterstand zijn extra kwetsbaar voor seksueel misbruik (Berger et al., 2004). Meisjes lopen een groter risico dan jongens, zeker wanneer zij bij een stiefvader wonen (Berger et al., 2004; Gilbert et al., 2009). Zowel voor jongens als voor meisjes geldt dat zij meer risico op seksueel misbruik lopen wanneer zij opgroeien bij één biologische ouder (Berger et al., 2004).

Niet-plegende ouder(s)

Seksueel misbruik komt vaker voor in gezinnen waarin de moeder – letterlijk of emotioneel – afwezig is. Dat is bijvoorbeeld het geval als de moeder buitenshuis werkt of verslaafd of ziek is. Het ontbreken van een ondersteunende relatie tussen ouder en kind en een tekort aan opvoedingsvaardigheden bij de niet-plegende ouder verhogen ook het risico op seksueel misbruik (Berger et al., 2004).

De pleger

Het is niet zomaar te zeggen waarom iemand tot seksueel misbruik van een kind in staat is. Bekend is dat plegers vaak een jeugd hebben gehad met nare ervaringen, zoals emotionele verwaarlozing of misbruik. Ook is duidelijk dat plegers zich niet of nauwelijks in het kind kunnen inleven en geen besef hebben van wat het kind doormaakt (Berger et al., 2004).

In wetenschappelijke literatuur over seksueel misbruik van kinderen wordt vaak verwezen naar het 'four preconditions model' van Finkelhor. In dit model komen psychologische factoren en sociologische factoren naar voren, verdeeld in vier groepen:

1. *Motivatie van de pleger*: De motivatie van de pleger is gelegen in een of meer van de volgende drie componenten:
 - o de emotionele behoeften van de potentiële pleger passen bij de kenmerken van het kind;
 - o de potentiële pleger kan seksueel opgewonden raken door het kind;
 - o bij de potentiële pleger spelen blokkades die het bevredigen van zijn emotionele en seksuele behoeften met een volwassene in de weg staan.
2. *Interne inhibitie*: De pleger moet innerlijke drempels overwinnen voordat hij daadwerkelijk tot misbruik over gaat. Zo'n drempel is bijvoorbeeld het besef dat misbruik van kinderen niet acceptabel is. Het wegvallen van zulke drempels maakt voor de pleger de weg vrij om seksueel misbruik te plegen. Hierbij speelt bijvoorbeeld het gebruik van alcohol een rol omdat het deze drempels kan verlagen.
3. *Externe inhibitie*: Hierbij gaat het om drempels van buitenaf die de drang tot het plegen van misbruik onderdrukken. Denk aan gezinssamenstelling, sociaal netwerk, maatschappelijke sancties en toezicht op het kind.
4. *Verzet van het kind*: Dit hangt af van de weerbaarheid van het kind. Het gaat hier niet alleen om het daadwerkelijke verzet, maar ook de uitstraling van het kind. Plegers hebben snel door wanneer een kind gevoelig is voor manipulatie. Die kwetsbaarheid wordt extra in de hand gewerkt door emotionele verwaarlozing. Dat wil niet zeggen dat kinderen die weerbaar zijn, niet misbruikt worden. De volwassene heeft volop overwicht en machtsmiddelen tot zijn beschikking om het misbruik af te dwingen. Het kind heeft maar weinig mogelijkheden om zich hier tegen te verzetten.

Whitaker et al. (2008) hebben een review en meta-analyse uitgevoerd naar risicofactoren bij seksueel misbruik. Plegers van seksueel misbruik van kinderen werden door hen vergeleken met drie andere groepen:

1. plegers van seksueel misbruik van volwassenen;
2. 'non-sex offenders' (plegers van andere misdrijven);
3. 'non-offenders' (niet-overtreders).

Deze groepen werden vergeleken op verschillende gebieden: gezinsgebonden risicofactoren, internaliserende problemen, externaliserende problemen, sociale gebreken en opvattingen. Vergeleken met de eerste groep hebben plegers van seksueel misbruik van kinderen alleen minder externaliserende problemen; ze waren significant minder boos en vijandig. Ten opzichte van de tweede groep verschillen ze vooral qua seksuele problemen. Ook hadden ze meer 'ondersteunende opvattingen' over seksmisdrijven. Ze verschillen ook van plegers van andere misdrijven, maar in mindere mate, wat betreft gezinsgebonden risicofactoren en sociale gebreken, zoals slechte sociale vaardigheden, eenzaamheid en problemen met intieme relaties. Tot slot verschillen de plegers van seksueel misbruik van kinderen van de niet-overtreders op alle onderzochte gebieden, vooral op het gebied van sociale gebreken (Whitaker, et al., 2008).

Beschermende factoren voor seksueel misbruik

Over beschermende factoren bij seksueel misbruik is nog weinig bekend, maar enkele factoren lijken een gunstig effect te hebben op de gevolgen van seksueel misbruik. Het gaat hierbij om de volgende zogenaamde mediërende of modererende factoren:

- Steun van de niet-misbruikende ouder, meestal de moeder, of andere belangrijke volwassenen. Een kind dat zich gesteund voelt, laat minder symptomen zien en herstelt sneller dan een kind dat die steun niet ervaart;
- Een gezinsklimaat dat gekenmerkt wordt door cohesie, een positief probleemoplossend vermogen, flexibiliteit en een duidelijke gezinsorganisatie dragen bij aan een betere verwerking van het misbruik (Berger, 2004).

Literatuur

- Baartman, H. (1996). *Opvoeden kan zeer doen. Over oorzaken van kindermishandeling, hulpverlening en preventie*. Utrecht, SWP.
- Baeten, P. & Geurts, E. (2002). *In de schaduw van het geweld: Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders*. Utrecht, NIZW.
- Belsky, J. (1984). 'The determinants of parenting: A process model', in: *Child Development*, nummer 55, p. 83-96.
- Belsky, J. & Vondra, J. (1989). 'Lessons from child abuse: The determinants of parenting', in: D. Cicchetti & V. Carlson (Eds.). *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*, p. 153-202. Cambridge, Cambridge University Press.
- Berger, M., I. ten Berge en E. Geurts (2004). *Samenhangende hulp: interventies voor mishandelde kinderen en hun ouders*. Utrecht, NIZW.
- Berry, M., Dawson, K., Charlson, R. (2002). *Evidence-based best practices in understanding and treating child neglect*. University of Kansas, School of social welfare.
- Bouwmeester-Landweer ,M.B.R. (2006). Early Home Visitation in Families at Risk for Child Maltreatment (dissertation). Rotterdam: Optima Grafische Communicatie. Verkrijgbaar via: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/4396/15/Thesis.pdf>
- Bulik, C. M., Prescott, C. A., & Kendler, K. S. (2001). Features of childhood sexual abuse and the development of psychiatric and substance use disorders. *British Journal of Psychiatry*, 179, 444–449.
- Chaffin, M., Kelleher, K. & Hollenberg, J. (1996). 'Onset of physical abuse and neglect: Psychiatric substance abuse, and social risk factors from prospective community data', in: *Child Abuse & Neglect*, 20(3), p. 191-203.
- Coulton, C.J., Crampton, D.S., Irwin, M., Spilsbury, J.C., Korbin, J.E. (2007). How neighborhoods influence child maltreatment: A review of the literature and alternative pathways. *Child Abuse & Neglect*, 31, p. 1117–1142.
- Coulton, C.J., Crampton, D.S., Irwin, M., Spilsbury, J.C., Korbin, J.E. (2009). Erratum to "How neighborhoods influence child maltreatment: A review of the literature and alternative pathways". *Child Abuse & Neglect*, 33, p. 402.
- Euser, E.M. (2009). Nederlandse Samenvatting. In: *Child maltreatment: prevalence and risk factors* (dissertation). Verkrijgbaar via: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/14481/9/Nederlandse+samenvatting+dissertatie+Euser.pdf>

Gaudin, J. (1995). 'Evaluation and treatment: Defining and differentiating child neglect', in: *The APSAC Advisor*, 8 (2), nummer 1, p. 16-19.

Gilbert, R., Spatz Widom, C., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E. & Janson, S. (2009). Child Maltreatment 1- Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet*, 373, p. 68–81.

Hartman, C.R., & Burgess, A.W. (1989). 'Sexual abuse of children', in: D. Cicchetti & V. Carlson (Eds.). *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*, p. 95-128. Cambridge, Cambridge University Press.

IJzendoorn, M.H. van, Prinzie P., Euser, E.M., Groenvelde, M.G., Brilleslijper-Kater, S.N., Noort-van der Linden, A.M.T. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., Mesman, J., Klein Velderman, M., & San Martin Beuk, M. (2007). *Kindermishandeling in Nederland anno 2005: De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2005)*. Leiden: Algemene en Gezinspedagogiek-Datatheorie, Universiteit Leiden.

Klein Velderman, M. en Pannebakker, F.D. (2008). *Primaire preventie van kindermishandeling: Bekende, gebaande en gewenste paden*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.

Kooijman, K. & Wolzak, A. (2004). *Verkennde studie preventie kindermishandeling*. Utrecht, NIZW Jeugd.

Ronan, K.R., Canoy, D. F. and Burke, K. J. (2009) Child maltreatment: Prevalence, risk, solutions, obstacles, *Australian Psychologist*, 44: 3, 195 – 213

Stith, S.M., Liu, T., Davies, L.C., Boykin, E.L., Alder, M.C., Harris, J.M., Som, A., McPherson, M. & Dees, J.E.M.E.G. (2009). *Aggression and Violent Behavior*, 14, p. 13–29.

Wilson, S.R., Rack, J.J., Shi, X., Norris, A.M. (2008). Comparing physically abusive, neglectful, and non-maltreating parents during interactions with their children: A meta-analysis of observational studies. *Child Abuse & Neglect*, 32, p. 897–911.

Whitaker, D.J., Le, B., Hanson, R.K., Baker, C.K., McMahon, P.M., Ryan, G., Klein, A. & D. Donovan Rice. (2008). Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect* 32, p. 529–548.